

NÉT DUYÊN TẠO HÌNH GỐM PHÁP LAM THỜI NGUYỄN

ĐÀO THỊ THÚY ANH

Email: Thuyanhdao.mt@gmail.com

Trường Đại học sư phạm Nghệ thuật Trung ương

THE CHARM OF CREATING FRENCH POTTERY IN THE NGUYEN DYNASTY

TÓM TẮT

Gốm là chất liệu tạo hình độc đáo của mỹ thuật thời Nguyễn. Nếu người Nhật Bản nổi tiếng với gốm Raku, người Trung Hoa với men ngọc (cloisonne), thì ở Việt Nam nói chung, Huế nói riêng, Pháp lam là một loại hình nghệ thuật độc đáo. Dường như pháp lam thất truyền hơn vài thế kỷ, nhưng đến nay đang từng bước được hồi phục trên tinh thần mới mẻ và tráng lệ.

Từ khóa: Hình, sắc, Pháp lam

ABSTRACT

Pottery is a unique shaping material of Nguyen art. If the Japanese are famous for Raku pottery, the Chinese are with celadon (cloisonne), in Vietnam in general, Hue in particular, Phap Lam is a unique art form. It seems that the Lam dharma has passed away for more than a few centuries, but now it is gradually being restored in a new and splendid spirit.

Keywords: Image, color, dharma Lam

1. Vài nét khái quát về gốm Pháp lam của người Việt

Mỹ thuật truyền thống Việt Nam có bề dày phát triển xuyên suốt nhiều thế kỷ, thời gian trôi đi dường như không ngừng lại song những dấu tích nghệ thuật, di sản văn hóa vật thể mà ông cha để lại cho con cháu là điểm nghỉ của thời gian, sự lắng đọng tinh tế của tiếng nói hình - sắc trên các công trình nghệ thuật, những tác phẩm tạo hình, các hiện vật nơi đi tích xưa.

Nghệ thuật thời Nguyễn mang nhiều yếu tố văn hóa, mang phong cách, sở thích, cá tính các vị Vua song lại thể hiện rõ nét bản chất văn hóa xã hội, sự gửi gắm tâm tình của người nghệ sĩ dân gian vì thế nó vừa mang phong vị của làng quê lại vừa bậc bạch thời thế, chính sự và cả những ước muốn của con người gửi gắm nơi thiên nhiên vạn vật với kiểu thức hóa trong nghệ thuật.

Thời Nguyễn ở Huế, các công trình kiến trúc được xây dựng chủ yếu sử dụng nhiều nguyên liệu để tạo hình như gỗ, đá đến nguyên liệu giấy trộn mật... Mỗi nguyên liệu mang những giá trị thẩm mỹ khác nhau, tùy vào loại hình nghệ thuật mà các nghệ nhân thể hiện những xúc cảm, tình cảm đa dạng trên sản phẩm, tác phẩm và ở góc độ thẩm mỹ nhất định tự thân chất liệu có khả năng thể hiện được những ý đồ sáng tạo. Nhưng một chất liệu độc đáo nhất mang phong vị triều Nguyễn có lẽ chính là gốm cốt đồng đỏ (Pháp lam).

Sở dĩ giá trị công trình kiến trúc được căn cứ đánh giá trên cơ sở kết cấu kiến trúc, không gian và vật liệu bởi giá trị vật liệu tạo nên sự bền chắc, sang trọng và có tiếng nói thẩm mỹ riêng. Chất liệu đá có khả năng tạo lên tính chất kiên cố bền vững cho công trình kiến trúc, chất gỗ lại có khả năng tạo nên tính cổ kính, thậm chí trầm mặc của công trình kiến trúc đậm chất Á đông song chất gốm có độ dày, xốp, tạo hình nổi hay khắc chìm phong phú. Đặc biệt, gốm cốt đồng còn chịu tác động kiên cường trước thiên khắc (thiên nhiên hà khắc) cùng thời gian. Nghệ thuật tạo hình (mỹ thuật) thời Nguyễn hội đủ phẩm chất Đông, Tây; chất lọc những tinh túy của một xã hội đầy biến động. “Những di sản Pháp lam còn lại trên đất cố đô Huế ngày nay khá đồ sộ, phong phú về số lượng; đa dạng về loại hình và kiểu thức. Những chứng tích ấy là bằng chứng, chứng tỏ loại hình nghệ thuật này đã từng phát triển hưng thịnh và được cổ nhân đánh giá về chất lượng nghệ thuật công phu” [3, tr. 27].

Pháp lam được xem là sự sáng tạo điển của người Việt để lại trên đất Huế Thời Nguyễn, là thể loại chất liệu sang trọng dùng để trang trí cung điện mật thất, di tích tôn nghiêm và tạo duyên cho những đồ dùng trong cung đình và đồ tế tự trầm lưu, bát, quả (bát hương, quả bông)... Pháp lam không chỉ đơn thuần là một sự lựa chọn vật liệu tạo hình mà hơn hết nó còn là thành quả khoa học kỹ thuật, chính xác, tinh tế, với cốt làm bằng đồng đỏ, bên ngoài phủ các lớp men nhiều màu tạo nên họa tiết trang trí rực rỡ.

ARTS

Pháp lam có một lịch sử rất lâu đời với những sản phẩm đầu tiên trên thế giới được biết đến từ thế kỷ XIII trước công nguyên, khi những người thợ kim hoàn tráng men thủy tinh trên những đôi khuyên tai bằng vàng, kể từ đó các nền văn minh trên toàn thế giới đã du nhập kỹ thuật Pháp lam vào các hình thức nghệ thuật riêng biệt. Thời La mã (phương Tây cổ đại) tranh ghép gốm hoành tráng mô tả chiến công của các vị hoàng đế đã rất thịnh hành, đó là thể loại tranh hoành tráng độc đáo; Những năm tiếp theo cùng với chiều dài phát triển của nền nghệ thuật tạo hình thế giới; Nghệ thuật Pháp lam, hay nói một cách đơn giản là nghệ thuật trang trí kiến trúc đã được nhiều nước trên thế giới biết đến.

Nghệ thuật chế tác Pháp lam được du nhập vào Việt Nam từ năm Minh Mạng thứ 8 (1827). Nhà vua cho đặt pháp lam tượng cục, gồm 15 người, do Vũ Văn Mai đứng đầu, chuyên sản xuất pháp lam cho triều đình Huế. Xưởng chế tác Pháp lam được đặt ở khu Canh Nông trong Thành nội. Ngoài ra, triều đình cũng mở xưởng Pháp lam tại Ái Tử (Quảng Trị) và Đồng Hới (Quảng Bình) để sản xuất, đáp ứng các nhu cầu của triều đình thời bấy giờ.

2. Tiếng nói hình sắc của Pháp lam

2.1. Vật liệu Pháp lam

Nguyên liệu chính của sản phẩm Pháp lam được chọn từ các loại đá quý, kim loại vàng, bạc, đồng thau, sau đó được trang trí men nhiều màu lên trên bề mặt của chất liệu. Để tạo nên được một tác phẩm đạt đến đỉnh cao của nghệ thuật các nghệ nhân phối hợp khéo léo về cách thức điều chế các men màu với các kỹ thuật đúc, gò, hàn cốt kim loại và nung sản phẩm ở nhiệt độ cao tiêu chuẩn. Họ còn sáng tạo nhiều hơn khi dùng những sợi tơ đồng mảnh và nhỏ kết thành các họa tiết gắn lên cốt đồng rồi tráng men Pháp lam nhiều màu lên phần trong và phần ngoài bề mặt trang trí gốm sau đó đưa vào lò nung, cuối cùng đem mài nhẵn rồi mạ vàng các đường chỉ đồng.

2.2. Kỹ thuật tạo tác Pháp lam

Pháp lam được biết đến với hai dạng thức chính: Họa Pháp lam (Painted Enamel hay Limoges) - dùng men Pháp lam quét trực tiếp lên cốt kim loại và vẽ nên các họa tiết trang trí, đề tài phong cảnh đa dạng... sau đó đưa vào lò nung ở nhiệt độ cao, sau cùng mài bóng để hoàn chỉnh.

Tạm thai Pháp lam (Sgraffito- Sraffito) là kiểu thức chạm nổi cốt đồng sau đó tráng phủ men, cuối cùng toàn bộ bề mặt sản phẩm được phủ men trong.

Pháp lam Huế có mặt ở các cung điện, các di tích kiến trúc ở triều vua Minh Mạng, Thiệu Trị, Tự Đức... Đây là buổi thịnh thời của triều Nguyễn: quốc gia

thống nhất, kinh tế ổn định. Triều đình lo việc xây dựng kinh đô, lập đền miếu, trang trí tុy điểm cho đời sống đế vương.

Hiện vật Ppháp lam ở Huế thuộc loại hình pháp Lam họa. Do chỉ được sử dụng trong Hoàng cung Huế, nên thuật ngữ Pháp lam Huế đã được dùng để gọi tên cho kỹ nghệ chế tác Pháp lam ở Việt Nam vào thời Nguyễn.

Pháp lam được ghi nhận là sự khẳng định dấu ấn sáng tạo của người Việt Nam, đó cũng là minh chứng cho nền kinh tế - chính trị những năm độc lập tự chủ thời Nguyễn có nhiều khởi sắc.

Pháp lam được xem là một báu vật xa xỉ, quý hiếm, sang trọng, được dùng để trang trí ở những nơi cung điện, đàn miếu uy nghiêm như Điện Thái Hòa ((Đại Nội- Huế), điện Hoà Khiêm (lăng Tự Đức), điện Biểu Đức (lăng Thiệu Trị). Pháp lam còn được dùng để chế tác đồ đựng trong cung đình như bát, đĩa, khay, chậu hoa, bình hoa, hộp trà, hộp phấn... hoặc làm đồ tế tự như lư trầm, bát hương, quả bông...”[36, tr. 3].

2.3. Đặc điểm tạo hình gốm Pháp lam

2.3.1. Màu sắc

Pháp lam Huế chứa đựng những màu sắc tươi sáng lộng lẫy có cường độ mạnh nhưng vẫn quen mắt như các họa sắc điển hình thường hiện ra trong cuộc sống, thường được phản ánh trong nghệ thuật truyền thống. Dựa trên các hiện vật Pháp lam được trang trí trên các cung điện của triều Nguyễn và các hiện vật Pháp lam hiện được lưu giữ ở Bảo tàng Mỹ thuật cung đình Huế cũng như trong dân gian hoặc các bảo tàng địa phương, có thể nói: Pháp lam được sử dụng trang trí nội, ngoại thất là sản phẩm nghệ thuật rất riêng của triều Nguyễn với những mô thức trang trí tinh tế, cầu kỳ và sinh động.

Pháp lam dùng trong trang trí ngoại thất các cung điện triều Nguyễn thường xuất hiện trên các bờ nóc, bờ quyết, cổ diềm tại các cung điện điển hình như ở điện Sùng Ân (Lăng Minh Mạng); điện Biểu Đức (Lăng Thiệu Trị); điện Hoà Khiêm (Lăng Tự Đức); điện Thái Hòa (Đại Nội) và các Nghi môn ở các lăng trên cũng như khu vực Đại Nội Huế.

Pháp Lam dùng trong trang trí nội thất: sử dụng trang trí những hoành phi, câu đối thường có màu nâu đất, vàng cam, lam đậm.

Pháp lam gia dụng và Pháp lam tế tự: hiện vật nhóm này bao gồm các đồ đựng trong việc tế tự như lư hương, quả bông, chân đế quả bông, coi trà... và các đồ gia dụng như khay trà, tủ, bát, đồ đựng thức ăn bên cạnh các màu quen thuộc như vàng đất, cam, lam còn có sắc đỏ và ánh vàng kim loại.

ARTS

Được chú ý nhiều nhất là loại hình Pháp lam trang trí ngoại thất: những chi tiết trang trí hình rồng, mây... gắn ở các bờ nóc, bờ quyết của cung điện và các cửa tam quan trong lăng tẩm các vua Nguyễn. Màu sắc rực rỡ của những mảng Pháp lam nổi bật trên các phong màu sẫm, nền của các kiến trúc cổ kính rêu phong đó tạo nên những điểm xuyết sinh động, làm cho các công trình kiến trúc vốn uy nghi, trầm mặc có thêm phần tươi sáng và thanh thoát, sống động, đượm hồn dân tộc Việt.

Pháp lam Huế chứa đựng những màu sắc tươi sáng lộng lẫy có cường độ mạnh nhưng vẫn quen mắt như các họa sắc điển hình thường hiện ra trong cuộc sống, thường được phản ánh trong nghệ thuật. Dựa trên các hiện vật Pháp lam được trang trí trên các cung điện của triều Nguyễn và các hiện vật pháp lam hiện được lưu giữ ở Bảo tàng Mỹ thuật cung đình Huế cũng như trong dân gian hoặc các bảo tàng địa phương, có thể nói: Pháp lam được sử dụng trang trí nội, ngoại thất là sản phẩm nghệ thuật rất riêng của triều Nguyễn với những mô thức trang trí tinh tế, cầu kỳ và sinh động [3, tr.32, 33].

2.3.2. Hình nét và bố cục trang trí gốm Pháp lam

Hầu hết các họa tiết trang trí gốm Pháp lam được thể hiện tế vi từng đường nét, hình khối chau chuốt, đường nét tỉ mỉ, cân trọng; Hoa văn trang trí với các đề tài sen, cúc, lá hóa (dạng thức hoa lá cách điệu, biến hình) được sắp xếp trong các đồ án hình tròn, hình vuông, chữ nhật... Trên các vị trí kiến trúc với các gờ nổi, đường chỉ sắc màu của gốm Pháp lam tạo điểm nhấn cho vị trí kiến trúc mà không bị khuôn cứng, gò bó, có nét thanh thoát, dẻo mềm, có nét thô đậm, khúc triết, thay đổi nhịp điệu gây cảm giác thú vị và cuốn hút.

Tạo hình gốm Pháp lam thể hiện sự tinh xảo từng chi tiết khiến cho người xem nhận thức như những bức tranh 3D trên bề mặt tường kiến trúc, các vị trí hồi, nóc, đầu cột đan xen các dải trang trí đường diềm bằng các hoa văn phong phú.

Đặc biệt, gốm Pháp lam trang trí trên các vị trí nội thất kiến trúc ở các cung điện, lăng tẩm được người xưa trình bày với nhiều chủ đề về cuộc sống nhân sinh: tứ quý, tứ hỷ, sen cúc, hạc, mai... Không chỉ là hình thức trang trí mà còn như những lời tâm tình về thể thái nhân tình hay những giao ước nhân gian; Hoa văn trang trí dày đặc liên tiếp, hình nổi trên gốm tráng men cốt đồng, sắc màu bắt mắt sinh động đã tạo nên Pháp lam đặc sắc của người Việt. Không tráng lệ khoa trương kiểu phương Tây thời cổ, cũng không quá lộng lẫy bởi kim loại với sự lóng lánh của sắc màu bề nổi mà gốm Pháp lam Việt Nam vừa kiêu sa, vừa khiêm nhường ẩn hiện sức cuốn hút diệu kỳ của nghệ thuật chế tác gốm và trang trí truyền thống.

3. Kết luận

Nền tảng mỹ thuật Việt Nam được hun đúc, nuôi dưỡng qua nhiều thế kỷ, nơi những thứ tưởng rất đối thân quen thuộc song hàm chứa triết lý về con người. Với những quyền năng lớn nhất trong sáng tạo nghệ thuật, các nghệ nhân xưa “chinh phục cả thế giới tự nhiên” và biến nó trở thành thế giới muôn màu trong tạo hình gốm Pháp lam. Mỹ thuật thời Nguyễn mang theo phong cách của những đấng minh vương nhưng cũng mang theo sự sáng tạo dồi dào của các nghệ nhân Việt Nam suốt hơn thế kỷ đầy biến động.

Pháp lam không đơn thuần là vật liệu kiến trúc, cũng không chỉ là một thứ vật chất được lựa chọn cho phương tiện tạo hình hữu hiệu thời xưa mà những tinh túy, hồn cốt dân tộc được thổi hồn vào gốm nâng nó lên trở thành loại hình mỹ thuật truyền thống tinh túy của người Việt thời Nguyễn. Cho đến nay gốm Pháp lam được biết đến và kế thừa bởi bàn tay của các nghệ nhân, các nhà khoa học, các họa sĩ, điêu khắc gia để Pháp lam vang vọng mãi dấu mốc vàng son một thời và vinh danh đương đại thế kỷ XXI và mãi sau này trong nền mỹ thuật của người Việt.

TÀI LIỆU THAM KHẢO

1. Đào Duy Anh (in 1938), tái bản, *Việt Nam văn hóa sử cương*, Nxb Văn hóa- Thông tin.
2. Đào Duy Anh (2001), *Hán Việt từ điển*, Nxb Khoa học xã hội.
3. Đào Thị Thúy Anh (2019), *Hoa văn tứ quý trong Mỹ thuật thời Nguyễn*, Nxb Lao động – Xã
3. Ban Tuyên giáo Thành ủy Hà Nội (2010), *Kể chuyện ngàn xưa Thăng Long- Hà Nội*, Nxb Hà Nội.
4. Nguyễn Du Chi (Hà Nội 2001), *Trên đường tìm về cái đẹp của cha ông*, Viện Mỹ thuật, Nxb Mỹ thuật.
5. Phạm Thị Chinh (2008), *Lịch sử Mỹ thuật Việt Nam*, Nxb Sự phạm.
6. Lê Văn Chương (1999), *Cơ sở văn hóa Việt Nam*, Nxb Trẻ, Thành phố Hồ Chí Minh.
7. C.Scottlittleton (chủ biên), *Huyền thoại thế giới*, Nxb Mỹ thuật.
8. Nguyễn Thị Phương Châm (số 4 năm 2000), *Biểu tượng hoa sen trong văn hóa Việt Nam*, Tạp chí Văn hóa dân gian, tr. 53-61.
9. Lê Thanh Đức (1999), *Hội họa truyền thống Nhật Bản - Tủ sách Mỹ thuật phổ thông* - Nxb Giáo dục.
10. Đỗ Bằng Doãn, Đỗ Trọng Huê (1992), *Những đại lễ và vũ khúc của vua chúa Việt Nam*, Nxb Văn học.
11. Chu Xuân Diên (2002), *Cơ sở văn hóa Việt Nam*, Nxb Đại học quốc gia Thành phố Hồ Chí Minh.
12. Ngô Quang Huy chủ biên, Nguyễn Lệ Hằng, Hoàng Kim Liên (2005- in lần thứ 5), *Tri thức quanh ta*, Nxb Văn hóa - Thông tin.

PHỤ LỤC ẢNH

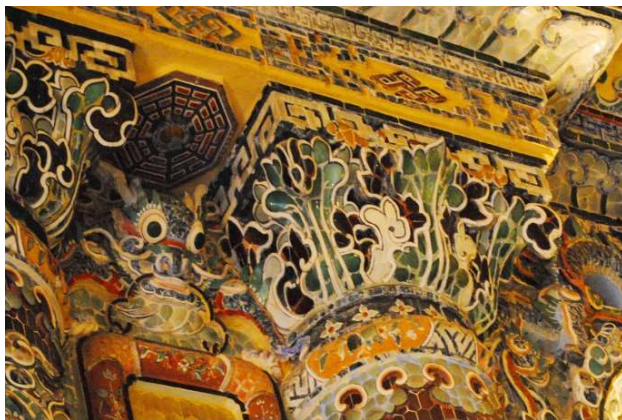
Trang trí gốm pháp Lam thời Nguyễn
Nguồn ảnh: baotuatthienhue.vn

Gốm pháp Lam cửa Hiền Nhơn – Huế
Nguồn ảnh: Tác giả

Hoa cúc, trang trí Điện Thái Hòa - Huế
Nguồn ảnh: Bảo Minh

Trang trí diềm mũ cột - Huế
Nguồn ảnh: Hồng Hà

Trang trí lẫm Khải Định - Huế
Nguồn ảnh: Tác giả